

Belgeler Işığında Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın İslam Tarihi Yazıcılığındaki Yeri

The Place of Hilmîzâde İbrahim Rıfat in Islamic Historiography in the Light of Documents

Ferhat APUHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı

Asst. Prof., Bingöl University, Department of Islamic History and Arts, Division of Islamic History

e-posta: fapuhan@bingol.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1738-1471

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15.01.2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12.06.2026

Yayın Tarihi / Date Published: 28.06.2026

Atıf / Citation: Apuhan, Ferhat “Belgeler Işığında Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın İslam Tarihi Yazıcılığındaki Yeri”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Haziran 2026), 251-278. DOI: 10.34085/buifd.1864631

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected. web:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/buifd>

Öz

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış, maarif sahasındaki hizmetleri ve İslam tarihi alanındaki eserleriyle temayüz etmiş olan müellif ve eğitimci Hilmîzâde İbrahim Rifat'ın (d. ? - ö. ?) hayatını, fikrî dünyasını ve akademik mirasını mercek altına almayı amaçlamaktadır. Tarih yazıcılığının İslam medeniyetindeki sürekliliği içerisinde, imparatorluğun en çalkantılı döneminde kalem oynatan müellifin literatürdeki eksik konumunu tamamlamak, araştırmının temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Araştırmanın yöntemi, nitel araştırma tekniklerinden biyografik analiz ve döküman incelemesi üzerine kurgulanmıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan sicil kayıtları, arzuhaller ve resmî yazışmalar taranmış; müellifin kütüphane envanterlerinde kayıtlı eserleri içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışma, birincil kaynaklardan elde edilen verilerin kronolojik ve tematik bir düzlemde karşılaştırılmasıyla yapılandırılmıştır. Araştırmanın bulguları, Hilmîzâde İbrahim Rifat'ın Beyazıt Camii Şerif Medresesi'nden dersiam ve icazet sahibi olarak mezun olduğunu, Mekteb-i Tefeyyüz ve kurucusu olduğu Kenzü'l-Maarif gibi önemli eğitim kurumlarında yöneticilik ve muallimlik yaptığını ortaya koymuştur. Özellikle II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası kaleme aldığı eserlerdeki üslup değişikliği, dönemin siyasi atmosferinin aydınlar üzerindeki baskın etkisini belgelemektedir. Müellifin yazdığı konular üzerinden güncel siyasi mesajlar verdiği, ancak İttihat ve Terakki döneminde okulunun nitelik kaybına uğramasıyla birlikte maddi ve manevi bir daralma yaşadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Hilmîzâde İbrahim Rifat'ın sadece bir tarih yazıcısı değil, aynı zamanda tarih bilgisini pedagojik bir araç olarak kullanan idealist bir öğretmen ve yönetici olduğu görülmüştür. Arşiv belgeleriyle desteklenen bu çalışma, müellifin hayat hikâyesindeki boşlukları doldururken, Osmanlı son dönemi eğitim sistemi ve müverrih profili hakkında özgün veriler sunmaktadır. Onun eserleri, tarihsel şahsiyetlerin biyografileri üzerinden toplumsal bir ahlak inşası çabasının ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı, Arşiv, Yazar, Hilmîzâde, Kenzü'l-Maarif.

Abstract

This study aims to examine the life, intellectual world, and academic legacy of Hilmîzâde İbrahim Rifat (b. ? – d. ?), an author and educator who lived during the late Ottoman period and distinguished himself through his services in the field of education and his works on Islamic history. Within the continuity of historiography in Islamic civilization, the primary motivation of this research is to restore the incomplete standing of the author in the literature, who authored works during the Ottoman Empire's most turbulent era. The methodology of the study is built upon qualitative research techniques, specifically biographical analysis and document examination. In this context, service records, petitions, and official correspondence held within the Directorate of State Archives of the Presidency were scanned; additionally, the author's works recorded in library inventories were subjected to content analysis. The study is structured by comparing data obtained from these primary sources on both chronological and thematic levels. The findings of the research demonstrate that Hilmîzâde İbrahim Rifat graduated from the Beyazıt Mosque Madrasa as a *dersiam* and a diploma holder and he served as an administrator and teacher in prominent educational institutions such as Mekteb-i Tefeyyüz and Kenzü'l-Maarif, of which he was a founder. In particular, the shift in style within his works written before and after the Second Constitutional Era documents the dominant influence of the political atmosphere on intellectuals of the period. It was identified that the author conveyed contemporary political messages through his chosen subjects; however, he experienced a socio-economic decline during the Committee of Union and Progress era as his school suffered a loss of institutional quality. In conclusion, it is observed that Hilmîzâde İbrahim Rifat was not merely a chronicler but also an idealistic teacher and administrator who utilized historical knowledge as a pedagogical tool. This study, supported by archival documents, fills the gaps in the author's biography while providing original data on the late Ottoman educational system and the profile of historians. His works should be evaluated as the product of an effort to construct social morality through the biographies of historical figures.

Keywords: Islamic History, Ottoman, Archive, Author, Hilmîzâde, Kenzü'l-Maarif.

Giriş

Tarihî şahsiyetlerin hayat hikâyelerinden hareketle çıkarımda bulunmak, ibretler açısından oldukça değerlidir. Ancak tarihe mal olmuş her şahsiyet için bu durum geçerli olmayabilir. Zira bazı tarihî figürlerin hayat hikâyeleri hakkında yeterli derecede malumata ulaşmak ya çok zor veya imkânsızdır. İşte Hilmîzâde İbrahim Rıfat da tam böyle bir kişiliktir. Onun hayat hikâyesini baştan sona kronolojik açıdan bizlere aktaran herhangi bir müstakil belge veya eser mevcut değildir. Dolayısıyla şu ana kadar Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın biyografisi hakkında istenilen düzeyde bilgi sahibi olunmamıştır.

Hilmîzâde İbrahim Rıfat, hayat hikâyesinden ziyade maarif sahasında ifa ettiği görevler ile kaleme aldığı kitap ve risalelerle tanınmıştır. Müellifin kendi ifadesiyle yirmi kadar eser kaleme aldığını belirtmektedir.¹ Literatürde de bu çalışmalarını ön plana çıkarmaktadır. Çalışmalarının kahir ekseriyetini İslam tarihi alanında olan bu eserler, görev yaptığı Mekteb-i Tefeyyüz ve Kenzül-Maarif gibi dönemin güzide eğitim kurumlarında öğrencilere okutulmuştur. İslam Tarihi çalışmalarının yanı sıra dil, edebiyat ve ahlakî konularda da kitaplar neşretmiştir.² Neşrettiği bu eserler, hem içerik hem de üslup yönünden dikkat çekiçidir. Zira yazdıkları dönemin siyâsî atmosferi hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır. Söz konusu eserler günümüzde, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinin ilgili koleksiyonlarında³, Türk Tarih Kurumu⁴ ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi⁵ ile Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nin muhtelif bölümlerinde⁶ muhafaza edilmektedir.

¹ BOA, MF.İBT.00353.

² Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Esasu'l-Ahlak*, (İstanbul: Âlem Matbaası, 1310/1892); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Suall-i Cevaplı Ta'lim-i Edebiyât-ı Osmaniye* (İstanbul: Aşyan Matbaası, 1313/1895).

³ Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Sa'd b. Ebû Vakkâs* (İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 1317/1899); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Tarih-i İslam'dan Parlak Bir Sahife-Halid b. Velid-Yahud Seyfu's-Sarimu İlâhî* (İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 1319/1901); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Hiz. Ömer ve Adaleti* (İstanbul: 33 Numaralı Matbaa, 1326/1908); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Hiz. Osman ve Şehadeti* (İstanbul Bâb-ı Âli: 38 Numaralı Matbaa, 1326/1908); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Hiz. Ali ve Cemal Vakası* (Dersaadet, 1327/1909); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Hiz. Ali ve Muâviye-Sıffin Savaşı* (İstanbul Bâb-ı Âli: 38 Numaralı Matbaa, 1326/1908); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Hiz. Hüseyin ve Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbelâ* (Dersaadet: Vezirhan'da 48 Nolu Matbaa, 1327/1909); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Zeylû Hâlid b. Velid* (İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 1318/1900); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Ömer b. Abdülaziz-Yahud Padişah Böyle Olmalı-* (Dersaadet, 1328/1910); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Menâkıb-ı Hazreti İmam-ı Şafii* (İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 1318/1900); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Meşâyih-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fûkahâ* (İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 1319/1901); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Selahaddin-i Eyyûbî* (Dersaadet: 38 Numaralı Matbaa, 1326/1908); Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Tarih-i İslam'dan Parlak Bir Sahife-Alparslan Yahud Azminde Sebat* (İstanbul, 1327/1909).

⁴ Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Meşâyih-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fûkahâ*; Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Tarih-i İslam'dan Parlak Bir Sahife-Alparslan Yahud Azminde Sebat*; Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Selahaddin-i Eyyûbî*; Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Ömer b. Abdülaziz-Yahud Padişah Böyle Olmalı-*; Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Menâkıb-ı Hazreti İmam-ı Şafii*.

⁵ İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığında kayıtlıdır.

⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Basma Eserler Bölümü Muhtelif Koleksiyonlar.

Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın kaleme almış olduğu eserler, onun yaşadığı dönem itibarıyla aktif bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.⁷ Bu araştırmada onun söz konusu aktif kişiliğini ortaya koymak ve İslam tarihi alanındaki emeklerini hatırlatmak amacıyla hayat hikâyesi ve eserleri araştırılmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında eserlerin tespiti hedeflenerek hayat hikâyesi hakkında bir sonuca varılmak istenmiştir. Ancak eserler tetkik edildikçe müellifin isminden ziyade yazdıklarıyla ön plana çıkmayı ilke edinen bir şahsiyet olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle eserlerin giriş kısımlarından yola çıkılarak yazarın hangi resmî görevleri icra ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Ne var ki sadece tek bir kitabında buna rastlamak mümkün olmuştur. O da *Selahaddîn-i Eyyûbî* adlı eseridir. Eserin hemen giriş kısmında yer alan “Kenzü'l-Maarif Mektebi Müdürü Hilmîzâde İbrahim Rıfat” ibaresi, onun eğitim alanında yönetici olarak çalıştığı konusunu kesinleştirse de hayatının bütününe dair kapsamlı biyografik veri sunmamıştır.

Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın eserlerinin muhtevassından hayat hikâyesine dair yeterli bilgiye ulaşamayınca, araştırma sahasını genişleterek Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesindeki belgeleri taradık. Ulaştığımız arşiv vesikaları sayesinde Hilmîzâde'nin nerede eğitim aldığına, hangi merkezlerde hayatını idam ettirdiğine ve ne tür görevler ifa ettiğine yönelik kritik belgelere ulaştık. Şüphesiz ki bu süreçte onun görev yaptığı okulların arşivdeki yerini ve fonksiyonlarını da araştırmak zorunda kaldık. Dolayısıyla İslam tarihi sahasında ürettikleriyle bir döneme damgasını vurmuş olan Hilmîzâde'nin İslam tarihi yazıcılığındaki yerini bilmek ve önemini kavramak adına bu çalışma büyük önem arz etmektedir.

Araştırmamız, müellifin kendi eserlerinin yanı sıra Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde yer alan arşiv belgelerinin taranmasıyla metodolojik bir bütünlüğe kavuşturulmuştur. Söz konusu arşiv bilindiği üzere daha önce Başbakanlık Osmanlı Arşivi olarak isimlendirilmekteydi. Başbakanlık kurumunun ilgası sonucu arşivlerin Cumhurbaşkanlığına bağlanmasından ötürü kurumsal isim değişikliği yaşanmıştır. Biz ise araştırmamızda literatürdeki yerleşik teamüllere uygun biçimde davranarak, belgeler için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin kısaltması olan BOA kısaltmasını kullanmaya devam ettik.

Makalemizi iki ana başlık halinde kurguladık. Birinci başlık çalışmanın ana safhasını oluşturmaktadır. Bu başlık altında Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın biyografisi hakkında şu ana kadar en detaylı, derli toplu ve kronolojik bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise İslam tarihi alanında yazmış olduğu eserler dönemsel açıdan incelenerek analitik çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu bağlamda bugüne kadar gözden kaçmış veya tespit edilememiş bir hususa, yani siyasî otoritenin ve dönemin konjonktürünün müellifin yazım dili üzerindeki

⁷ Apuhan, Ferhat, “İslam Tarihi Araştırmalarında Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve Önemi”, *Eren Dergisi* 3/5 (2024), 6; Yenilmez, Hasan, “II. Meşrutiyet Dönemi Türkçe İslam Tarihi Metinlerine Dair Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 38, 43; Çog, Mehmet, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2004), 64-66.

tesirine dikkat çekilmiştir. Sonuç itibarıyla mevcut çalışma, ilgisine Osmanlı'nın son döneminde yaşamış Müslüman bir müverrihin hayat hikâyesini kendi dönemi ve yazdığı eserlerle mukayeseli bir şekilde inceleme imkânı sunmaktadır.

1.Hilmîzâde İbrahim Rıfat

Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın nerede ve hangi tarihte doğduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tarihî veriler göz önünde bulundurulduğunda onun 19. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Doğum yeri kesin olarak tespit edilemeyen Hilmîzâde, büyük olasılıkla dönemin ilim merkezlerinden olan Beyazıt semtinde veya buraya yakın bir muhitte doğup büyümüş, ilk ve orta öğrenimini de bu civarda tamamlamıştır. Nitekim Beyazıt Cami-i Şerif Medresesi'ndeki eğitim sürecini başarıyla tamamlayan Hilmîzâde, yine aynı bölgede faaliyette bulunan Mekteb-i Tefeyyüz'de muallimliğe başlayarak meslekî hayatına adım atmıştır.⁸

Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın öğretmenliğe başladığı Mekteb-i Tefeyyüz⁹, ahlaklı ve nitelikli bireyler yetiştirmeyi ilke edinen bir eğitim kurumuydu.¹⁰ Onun bu okulda görev alması, millî ve manevî şuurla donanmış, ahlaklı ve kaliteli bir nesil yetiştirme idealinin tezahürü olarak okunabilir. Ayrıca Hilmîzâde, mektepteki görevi esnasında hem Arapça hem de İslam tarihi derslerini okutmuştur. Bunu da kaleme almış olduğu eser ve arşiv belgelerinden çıkarıyoruz. Eserlerin muhtevası, onun bu konulardaki uzmanlığını doğrulamaktadır. Yine belgelere yansıdığı kadarıyla Maarif Nezâreti, onun çalışmış olduğu okula büyük ehemmiyet atfetmiş, zaman zaman okul idaresinin bazı uygulamalarına doğrudan müdahale etse de¹¹ gerek başarılarını gerekse kültürel aktivitelerini yakından takip ederek, genelde taltif ve takdir etmiştir.¹²

Osmanlı arşiv vesikalarına göre Hilmîzâde, Mekteb-i Tefeyyüz'de muallimliğe başlamadan önce Beyazıt Cami-i Şerif Medresesi'nden "*dersiâm*" ve "*icazet sahibi*" olarak mezun olmuştur. Bu bilgiyi, müellifin bizzat kaleme aldığı *Terâcim-i Ahvâl-i Fukâha ve Hikemiyyat-ı İslamiyye* adlı çalışmasından öğrenmekteyiz. Ayrıca mektepte ders kitabı olarak okutulmasına izin verilen *Ebû Ubeyde b. Cerrah Yahut Zeylû Hâlid b. Velîd* adlı eserinde de bunu teyid eden benzer ifadelerle rastlanmaktadır.¹³ Bahsi geçen belgelerdeki kayıtlara göre Hilmîzâde İbrahim Rıfat, yazmış olduğu mezkûr eserinin incelemiden geçmesi için Maarif

⁸ BOA, MF.MKT.00506.00065.001.001 numaralı ve 22 Ağustos 1316 tarihli belge.

⁹ Güçtekin, Nuri, *İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri(1873-1922)* (İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2013), 184-185.

¹⁰ Güçtekin, Nuri, "İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri (1873-1922)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 22 (2012), 10-20.

¹¹ BOA, MF.MKT.00537.00029.001 numaralı ve 13 Rebiü'l-evvel 1316 tarihli belge

¹² BOA, MF.MKT.00535.00051.002 numaralı ve 14 Ağustos 1316/1900 tarihli belge

¹³ BOA, MF.MKT.00511.00026.001 numaralı ve 24 Şubat 1316/1900 tarihli ve MF.MKT.00511.00026.002 numaralı ve 4 Haziran 1316/1900 tarihli belge

Nezâretine müracaatta bulunmuştur. Nezaret, bu başvurusunu değerlendirip ilgili müfettişliğe sevk etmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda müellifin bazı eserleri için ruhsat verilirken bazıları için ikinci bir inceleme talep edilmiştir.¹⁴

Hilmîzâde'nin üst makamlara arz ettiği dilekçelerde kendisini tanıtırken belgelerin hemen alt kısmında Beyazıt Cami-î Şerif dersîâm mezunlarından ve mucâzîninden (icazet sahibi) ibaresini kullanmıştır. Müellif, bu ünvanı zikrederek idare nezdinde son derece saygın ve önemli bir okuldan mezun olduğunu referans gösterme arzusundadır. Ayrıca mezun olduğu okulu referans göstermekle kaleme almış olduğu eserlerin müellifinin ilmî anlamda salahiyet sahibi olduğuna vurgu yapmak istemiştir. Bu haklı yetkinlik vurgusuna rağmen mütevaziliğinden ödün vermemiştir. Bunu da belgede geçen “âcizane eserim” tabirini kullanarak göstermiştir. Söz konusu üslup, onun hem yetişmiş olduğu ilmî muhit hem de edindiği ahlakî ilkeler hakkında günümüz araştırmacılarına kıymetli ipuçları sunmaktadır.¹⁵

Nitekim onun üst makamlara arz etmiş olduğu belgede geçen ifadeler aynen şöyledir:

“Maârif Nezâret-i Celilesine

Devletlu Efendim Hazretleri

Asâr-ı acizanemden olup evvelce tab' ve neşr için ruhsat taleb olunan “Terâcim-i Ahvâli-Fukâha ve Hikemiyyat-ı İslamiyye” nam kitap bazı hatalarının tashih olunmuş zımnında taraf-ı kemterâname iade olunmuş idi. Bu defa eser mezkûr ber-veche matlub-ı tashih olduğundan tekrar muayenesiyle ruhsat-ı resmîyesinin i'atâsına müsaade buyurulmasını istirham eylerim. Ol babada emr u irâde min lehu'l-emrundur.”

Belgenin alt kısmında iki adet pul üzerine Beyazıt Cami-î Şerif Dersîâm Me'zunı ve Mucâzîninden Hilmîzâde İbrahim Rıfat 22 Ağustos 1316 bilgi ve tarih yazılıdır. Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın Maarif Nezâretine göndermiş olduğu bu belge Maarif Nezâreti aracılığıyla padişaha arz edilerek gerekli bilgilendirme yapılmıştır. Gerçekleşen bilgilendirmede ise şu ifadeler yer verilmiştir:

“İşbu istizânamede bazı hatalarının tashih zımnında evvelce reva olunan “Terâcim-i Ahvâli-Fukâha ve Hikemiyyat-ı İslamiyye” nam eserin bu kez tashihâtı luzumesi icra olunduğundan bahisle tekrar muayenesi talep olunmuştur. Eser-i mezkûr otuz üç numaralı ve 12 Haziran 1316 tarihli tezkire-i cevabiye-i meşihatının mebhâsınca li-ecli'l-tashih sahibine reva edildiği kaydın tebyin etmiş olduğundan ba'de icâbı icra olunmak üzere ol emirde tekrar tadvik-i muhteviyâtı zımnında makam-ı celil müşâru'n-ileyha irsal buyurulmasında emr u ferman hazreti min lehu'l-emrundur.”

Fi 11 Cemaziyelevvel 1318 ile 3 Ağustos 1316 tarihlerinin yanında Maarif Nezâreti'nin mührü de yer almıştır. Ardından mekteb kalemi tarafından numara verilmiş ve 29 Ağustos 1316 tarihi ile Mehmed Ali Bey namında bir görevli tarafından aynı gün kayıt altına alınmıştır.

¹⁴ BOA, MF.MKT.00506.00065.001.001 numaralı ile 22 Ağustos 1316/1900 tarihli ve MF.MKT.00511.00026.003 numaralı ve 11-15 Ağustos 1316/1900 tarihli belgeler.

¹⁵ BOA, MF.MKT.00506.00065.001.001 numaralı ve 22 Ağustos 1316/1900 tarihli belge.

Hilmîzade İbrahim Rıfat, Mekteb-i Tefeyyüz’de üç veya dört yıl kadar çalıştı. Kendisi bu süreçte yoğun telif faaliyeti içerisine girdi. Ayrıca bu süre zarfında İslam tarihi alanında kaleme aldığı eserler, görev yaptığı mektepte ders kitabı olarak okutuldu. Nitekim hicrî 1318 tarihli belgeye göre bu okulda görev yaparken on iki kadar eser kaleme almıştır.¹⁶ Eserlerinde, daha çok dönemin problemlerini barındıran meselelere yönelik tarihten örnek hayat hikâyelerini sundu veya benzer konu başlıklarını işledi. Örneğin *Hz. Ömer ve Adaleti* kitabında *Hz. Ömer’in* yönetim anlayışı ile dönemin hükümdarlarını ve idarî yapılarını kıyaslamıştır.¹⁷ Aynı şekilde *Ömer b. Abdülaziz Yahut Padişah Böyle Olmalı* kitabında dönemin yöneticilerine örtük mesajlar vermiştir.¹⁸ Hilmîzâde, bu mevzuları işleyerek adeta öğrencilerin de böylesi bir bilgi birikimi ve duygu dünyasıyla yetişmelerini arzulamıştır. Görev yaptığı okulun da esasen feyiz ve erdem sahibi nesilleri yetiştirmeyi amaçlaması, onun bu bilişsel sorumluluk bilinciyle hareket etmesini kolaylaştırmıştır.

Hilmîzâde İbrahim Rıfat, Mekteb-i Tefeyyüz’den sonra büyük olasılıkla kendisiyle aynı duygu ve düşünceleri taşıyan muallim arkadaşlarıyla birlikte bir araya gelerek yeni ve özel bir okul açmayı planladı. Nitekim bu planlama girişimi neticesinde Kenzü’l-Maarif Mektebi kuruldu.¹⁹ Ardından kendisi bizzat bu müessesenin kurucu müdürü oldu. Hatta açılışından son anına kadar bu görevi üstlenen tek kişiydi. Arşiv belgelerinde onun ismi dışında başka bir isme rastlanılmaması, Hilmîzâde için “Kenzü’l-Maarif’in hem ilk hem de son müdürüdür” nitelendirmesini yapmamıza dayanak teşkil etmiştir.

Kenzü’l-Maarif Mektebi²⁰, ilk olarak Mahmutpaşa’da açıldı.²¹ Mektebin kurulduğu çevre incelendiğinde, Hilmîzâde’nin daha evvel eğitim gördüğü ve hocalık yaptığı Beyazıt bölgesine yakınlığı dikkat çekmektedir. Zira Hilmîzâde, bir yönüyle vâkıf olduğu ve iyi bildiği bir muhitte böylesi bir adımı atmayı tercih etmiştir. Mahmutpaşa’da bir süre eğitim öğretime devam eden okul, 1900 (Rûmî 1316) senesinde Kadıköy tarafına nakledildi. Yeni ve farklı bir muhite geçmesi sebebiyle “Okul Müdürü Hilmîzâde İbrahim Rıfat” imzasıyla İstanbul İl Maarif Müdürlüğüne ruhsat için başvuruda bulunuldu. Yapılan başvuru yetkililer tarafından incelendikten sonra Mahmutpaşa’daki okulun devamı olarak değerlendirildi. Bu nedenle yeni bir ruhsata gerek görülmemiş, faaliyetlerine doğrudan izin verilmiştir.²²

Hilmîzâde İbrahim Rıfat, Kadıköy’e nakledilen okulda uzun süre çalıştı. Hem idarecilik hem de hocalık yaptı. Onun bu istikrarlı yönetim görevi sürecinde Kenzü’l-Maarif Mektebi, Dersaâdet’in (Başkent İstanbul’un) en gözde ve itibarlı eğitim kurumlarından biri

¹⁶ Belgenin üst kısmında Mekteb-i Tefeyyüz Muallimlerinden 1318/1900 (hicrî) tarihi yazılı olup Hilmîzâde’nin eserleri alt alta sıralanmıştır.

¹⁷ Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Hz. Ömer ve Adaleti*, 3-4.

¹⁸ Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Ömer b. Abdülaziz-Yahud Padişah Böyle Olmalı-*

¹⁹ BOA, MF.MKT.00553.00028.003 numaralı ve 26 Şubat 1316/1900 tarihli belge

²⁰ Güçtekin. Nuri, *İstanbul’daki Müslim Özel Mektepleri(1873-1922)*, 209-211.

²¹ BOA, MF.MKT.00553.00028.003 numaralı ve 26 Şubat 1316/1900 tarihli belge.

²² BOA, MF.MKT.00553.00028.003 numaralı ve 22 Kanunusani 1316/1900 tarihli belge

haline geldi. Okulun kazanmış olduğu bu itibar, üst düzey devlet adamlarının ve askerî erkânın velisi bulundukları çocukları bu kuruma yönlendirmesini sağladı. Öyle ki bir müddet sonra okul öğrencilerinin kahir ekseriyetini subay ve memur çocukları oluşturdu. Özel statüde eğitim öğretime devam eden okul, öğrencilere yönelik düzenlediği etkinliklerle Maarif Nezâretinin dikkatlerini üzerine çekmeyi başarmıştı. Bundan dolayı Kadıköy’de Kenzü’l-Maarif’ Mektebi’nin hemen bitişiğinde kızlar için de müstakil bir birim açılması talep edildi. Bunun için yetkililer tarafından araştırmalar yapıldı,²³ fakat uygun mekân bulunamadığı için²⁴ inas (kız) bölümünün açılması sonuçsuz kaldı.²⁵

Kenzü’l-Maarif Mektebi yönetimi, icra edeceği her türlü sosyal ve kültürel faaliyet için resmî makamları bilgilendiriyordu. İdareciler tarafından hukukî işleyişe azamî dikkat ediliyor, onayların alınmasına özen gösteriliyordu. Okul yönetimi²⁶ çoğu zaman taltif ve takdir edilmiştir.²⁷ Nitekim öğrencilerin sahneledikleri tiyatro gösterileri gibi etkinliklerden dolayı okul, pek çok kez ödüllendirilmiştir.²⁸ Hilmîzâde ise bu süreçte okul müdürlüğü göreviyle birlikte yazmaya devam etti. Daha önce Mekteb-i Tefeyyüz’de kaleme aldığı eserlere yenilerini ekledi ve eser sayısını yirmiye çıkardı.²⁹ Onun bu bireysel çabası okulun akademik niteliği açısından önemli ve de somut bir veridir. Zira böylesine üretken bir idarecinin rehberliğinde yetişen nesillerin benzer bir çalışma azmi ortaya koymaları kaçınılmazdır.

Miladî 1913 yılına gelindiğinde Kenzü’l-Maarif Mektebi, eski nüfuz ve ehemmiyetini yitirdi. Buradaki nedenselliği anlayabilmek için belki de yönetim alanında gücün el değiştirmesini dikkate almak gerekir. Zira 1912 senesinde tarihe sopalı seçimler olarak geçen genel seçimler yapıldı.³⁰ Ardından 23 Ocak 1913’te Bâbiâli Baskını ile Kamil Paşa hükümeti devrildi. Yerine kurulan Mahmud Şevket Paşa kabinesi ile İttihatçılar, idareye tamamen hâkim oldu.³¹ Bu yeni dönemde padişahlık kurumunun pek bir etkinliği kalmadı, sembolik bir makam haline geldi. Yönetim alanında İttihat ve Terâkki Cemiyeti’nin toplum üzerinde

²³ BOA, MF.MKT.00553.00028.001 numaralı ve 12 Şubat 1316/1900 tarihli belge.

²⁴ BOA, MF.MKT.00553.00028.002 numaralı ve 12 Şubat 1316/1900 tarihli belge.

²⁵ İnas okulunun açılmamasının nedeni olarak da Hilmîzâde İbrahim Rifat’ın bu işlerde henüz çok yeni olmasına bağlanmış ve daha sonraya ertelenmiştir. Bk.. BOA, MF.MKT.00553.00028.001 numaralı ve 12 Şubat 1316/1900 tarihli belge.

²⁶ BOA, MF.MKT.00978.00037.001 numaralı ve 2 Kanunusâni 1322/1906 tarihli belge.

²⁷ BOA, ML.EEM.00446.00057.001 numaralı ve 13 Ağustos 1319/1903 tarihli belge ile ML.EEM.00562.00116.001 numaralı belge ve 19 Ağustos 1322/1906 tarihli belge.

²⁸ BOA, MF.MKT.00656.00080.004 numaralı ve 12 Teşrinievvel 1318/1902 tarihli belge.

²⁹ BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 13 Ağustos 1327/1911 tarihli belge.

³⁰ Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984); Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984); Cemâl Paşa, *Hâtıralar* (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977); Üzer, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979); Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1940); Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947).

³¹ Cemâl Paşa, *Hâtıralar*, 38-53; Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, 183-184; Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 1/122-123.

kurmuş olduğu baskı, bir süre sonra eğitim sahasına da yansdı. Dolayısıyla Hilmîzâde İbrahim Rıfat da bundan etkilenmiştir. Nitekim mezkûr süreçte İstanbul Maarif Müdürlüğüne yazmış olduğu arzuhalde, okulun eski önemini yitirdiğini belirtiyordu. Hatta arzuhalinde bazı kesimlerin kendi çocuklarını zorla bu okula kaydettirmeye çalıştığını, bunun da okulun niteliğine zarar verdiğini ifade etmiştir.³²

On üç yılı aşkın bir süre okulun hamiliğini ve idaresini üstlenen Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın bu tür keyfi uygulamalar karşısında huzursuzluk duyması son derece doğaldır. Zira bu dönemde artık hem okula istediği usulde öğrenci alamamakta hem de öğrencisini kaydedenler okul yönetimini maddi açıdan mağdur etmekteydi. Nitekim Hilmîzâde, İstanbul Maarif Müdürlüğüne gönderdiği belgede dolaylı da olsa bu konuya değinmiştir. Belgede, son dönemde düşük nitelikli ve harik (düşük) ahlaklı öğrencilerin okullarına cebren (zorla) kaydedildiğinden bahsetmiştir. Tabii olarak bu da okul düzenine zarar vermekteydi. Bunun üzerine maarif müdürlüğü tarafından uygun görülmesi halinde Mekteb-i İbtidaiye'de hocalık yapma talebinde bulundu. İl merkezinde veya ilin herhangi bir köyünde mevcut olan İbtidâî okulda vazifelendirilirse güzel biçimde hizmet edeceğini ve onlara faydalı olacağını vurgulamıştır. Bu vazifeyi talep ederken şu ana kadar pek çok öğrenci yetiştirdiğini, zaten vatan evlatlarına hizmet etmek için bu işi yaptığını belirtmiştir. Ayrıca temenni ettiği okul türünde görevlendirilirse bununla kendi maişetini de karşılayacağını ifade etmiştir. Böylesi bir görev talebi için mazeretini ve kaleme almış olduğu yirmi kadar eserini referans göstermiştir.³³

Hilmîzâde'nin İl Maarif Müdürlüğü ile gerçekleştirdiği yazışmalardan anlaşılacağı üzere Kenzü'l-Maarif Mektebi, İttihat ve Terâkkî Cemiyeti'nin yönetime hâkim olduğu dönemde kalitesini yitirdi. Dolayısıyla bu durum, doğrudan okul yönetimini rahatsız etmiştir.³⁴ Ayrıca okul, öğrenci velileri tarafından gerekli ödemeler yapılmadığı için varlığını devam ettirmede zorlandı. Zira Hilmîzâde'nin Mekteb-i İbtidaiye'de görev talebinde bulunurken içerisinde bulunduğu maddî imkânsızlıklara değinmesi buna işarettir.³⁵

Hilmîzâde İbrahim Rıfat, uzun süredir eğitim öğretimin içerisinde yer almasına rağmen Kenzü'l-Maarif Mektebi'ne göre daha alt bir kademede yer alan okulda görev talebi, dönemin nezareti tarafından olumlu karşılanmadı. Görev talep ettiği okul için yetkin olup olmadığına yönelik bir sınava tabi tutulması kararlaştırıldı. Bunun için ilk olarak bir sınav komisyonunun oluşturulması istendi ve o komisyonun yapacağı imtihan neticesinde talebin değerlendirileceği vurgulandı.³⁶ Nitekim İl Maarif Müdürlüğü'nün 27 Teşrinievvel 1327 tarihli talebi doğrultusunda dört kişiden oluşan bir sınav komisyonu oluşturuldu. Komisyon,

³² BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 10-11 Ağustos 1327/1911 tarihli belge.

³³ BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 10-11 Ağustos 1327/1911 tarihli belge.

³⁴ BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 10-11 Ağustos 1327/1911 tarihli belge.

³⁵ BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 10-11 Ağustos 1327/1911 tarihli belge.

³⁶ BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 10-11 Ağustos 1327/1911 tarihli belge.

Hilmîzâde İbrahim Rifat'ı Kur'an-ı Kerîm, Dini İlimler, Hesap, Türkçe, Muhtasar Osmanlı Tarihi ve Hüsn-i Hat derslerinden sınava tabi tuttu. Gerçekleşen sınavda Kur'an-ı Kerim'den sekiz (8), Dini İlimlerden yedi (7), Hesap'tan beş(5), Türkçeden dokuz(9), Muhtasar Osmanlı Tarihi'nden sekiz(8) ve Hüsn-i Hat dersinden de beş (5) aldı. İmtihan komisyonu bunu tutanak altına alıp imzalamıştır. Sınav tutanağı, komisyon tarafından ayın onunda büyük ihtimalle-10 Teşrinisâni 1327-tarihinde İl Maarif Müdürlüğüne gönderildi. İl Maarif Müdürlüğü, Maarif Nezâretinin 6 Kânunuevvel 1327 tarihli tezkiresinin beyanını esas alarak Meclis-i Maarif kararına izafeten Hilmîzâde İbrahim Rifat'ın imtihanında yüksek dereceye yakın notlar aldığını belirtti. Buna ilaveten 10 Kânunuevvel 1327'de gereğinin tanzim edilmesi kararlaştırıldı.³⁷

Aslında Hilmîzâde İbrahim Rifat gibi bir tecrübenin imtihan gibi bir uygulamaya tabi tutulması dönemin değişken siyasî otoritelerinin tutumu ile ilişkilendirilmelidir. Bu süreçte 1908 yılına kadar süren Sultan II. Abdülhamid devri ile sonrasında yönetimde etkinliğini gittikçe artıran İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin hâkim olduğu iki farklı yönetim anlayışı söz konusudur. Nitekim Hilmîzâde'nin 13 Nisan 1909 tarihine kadar Osmanlı tahtında kalan Sultan II. Abdülhamid'e yönelik yaklaşımı zamanla farklılık arz etmiştir. Kendisi Mekteb-i Tefeyyüz'de muallimlik yaparken ve Kenzü'l-Maarif'in ilk dönemlerinde kaleme aldığı eserlerde Sultan II. Abdülhamid'e yönelik tavrı hep olumludur. O süreçte sultana methiyeler düzüyor,³⁸ onun için dualar ediyor³⁹ ve onu tüm Müslümanların imamı olarak tanıtıyordu. Ayrıca o dönemde yazmış olduğu eserlerde padişahın katkısından övgüyle bahsetmiştir.⁴⁰ Hatta II. Abdülhamid döneminde kültürel alanda büyük hizmetler yapıldığını, ümmete faydalı olması amacıyla eser neşretme konusunda önemli adımlar atıldığını ifade etmiştir.⁴¹ Özellikle miladi 1890 ile 1908 yılları arasında yayımladığı eserlerde bu hususu sıklıkla vurgulamıştır. Ancak 1908 senesinden itibaren Hilmîzâde'nin söylemlerinde ve yaklaşımında tam tersi bir değişim gözlemlenir. Bu dönemden sonra Sultan II. Abdülhamid için müstebitliği çağrıştıracak ifadeler serd etmiş, hatta onun saltanat yılları için istibdat devri tabirini açıkça kullanmıştır.⁴² Yine Hz. Ali ile Muâviye arasındaki siyasî mücadeleleri işlerken Muâviye'nin hilâfeti saltanata dönüştürmesini zulüm olarak addetmiştir. Ona göre bu zulüm, henüz yeni yeni parıldayan nur-ı hürriyet ile son bulmaktadır. Onun bu satırları yazdığı dönemde İttihat ve Terâkki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için faaliyettedir. Büyük olasılıkla Hilmîzâde de İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin estirdiği bu siyasî rüzgardan etkilenmişti. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 ve sonrasında kaleme aldığı eserlerin

³⁷ BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 10 Kânunuevvel 1327 tarihli belge.

³⁸ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Hâlid b. Velîd Yahut Seyf-i Sarim-i İlâhî* (Kütüphane-i Cihan, 1319), 3.

³⁹ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Sa'd b. Ebû Vakkâs*, 2.

⁴⁰ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Meşâyih-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fûkahâ*, 5.

⁴¹ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Zeylû Hâlid b. Velîd*, 3.

⁴² Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Hz. Hüseyin ve Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbelâ*, 4.

hemen giriş kısımlarında bunu açıkça zikretmiştir.⁴³ Bazı eserler için seçtiği konu başlıkları da bu açıdan manidardır. Örneğin, *Ömer b. Abdülaziz* adlı eserinin başlığına *Yahut Padişah Böyle Olmalı* tabirini ekleyerek⁴⁴, bir nevi dönemin padişahına ve yöneticilerine gizil mesajlar vermiştir. Aslında II. Abdülhamid döneminde, yani 1908-1909 senelerine kadar Hilmîzâde'nin başında bulunduğu Kenzü'l Maarif Mektebi'nin işleyişinde siyasî anlamda herhangi bir sıkıntı yaşanmamış ve dönemin belgelerine de böyle bir olumsuzluk yansımamıştır. Dolayısıyla ondaki bu tavır değişikliği ya dönemin hâkim gücüne göre pozisyon alma veya gerçek düşüncelerini zaman ve zemine göre dile getirme çabası olarak yorumlanabilir.

Yukarıda vurgulandığı üzere 1912 Sopalı Seçimleri ve ardından 23 Ocak 1913 Bâbiâli Baskını⁴⁵ ile İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin idareye tamamen hâkim olmasıyla birlikte durum tersine döndü. Cemiyetin yönetimde mutlak söz sahibi olduğu bu dönemde okuldaki işleyiş bozulmuş ve Hilmîzâde İbrahim Rıfat da bu baskıcı yaklaşımdan rahatsızlık duymuştur.⁴⁶ Şunu da belirtmekte fayda vardır ki Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın hayal ettiği hürriyet, İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin savunmuş olduğu özgürlük anlayışından uzaktı. Cemiyet; hürriyet, eşitlik ve kardeşlik sloganlarıyla iktidara gelmiş, sonrasında kendi istibdat idaresini kurarak vadettiklerinin aksine uygulamalara imza atmıştır. Nihayetinde Hilmîzâde bu baskı karşısında dayanamayarak yıllardır yöneticiliğini üstlendiği okulu bırakmak zorunda kalmış, ardından sadece geçimini sağlayabileceği bir ibtidaî mektepte görev talebinde bulunmuştur.⁴⁷

Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın bir ibtidaî mektepte görev talep etmesi üzerine imtihan uygulamasına tabi tutulması, daha önce değinildiği üzere muhtemelen kendisini rencide etmiştir. Zira yirmiye yakın eser kaleme almış, Mekteb-i Tefeyyüz gibi bir kurumda yıllarca muallimlik yapmış ve on üç yıl boyunca Kenzü'l-Maarif'te müdürlük ifa etmiş bir eğitimciye böyle bir uygulamanın reva görülmesi, ister istemez büyük bir kırıngılığa ve üzüntüye sebep olmuştur. Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın mezkûr talebinden sonra 1914'te Kenzü'l-Maarif Mektebi'nin kapanmış olması da ihtimal dahilindedir. Nitekim 1914'ten sonra kaynak ve belgelerde Hilmîzâde'ye veya Kenzü'l-Maarif'e dair herhangi bir veriye rastlanmamaktadır. Hilmîzâde'nin bu tarihten sonra ne işle meşgul olduğu veya ne yaptığı konusu da meçhuldür. Büyük olasılıkla Birinci Cihan Harbi'nin başlaması ve karşılaşılan siyasî gelişmeler; onu, yıllardır içerisinde bulunduğu aktif eğitim hayatının dışına çıkardı. Dolayısıyla bu tarihten sonra onun nerede yaşadığı ve nerede vefat ettiği konusunda herhangi bir malumatımız yoktur. 1934 Soyadı Kanunu'ndan önce vefat etmiş olması muhtemeldir. Zira bu tarihten sonra yaşamış olsaydı, resmî kayıtlarda soy adıyla birlikte anıldığı herhangi bir veriye rastlamamız mümkün olurdu.

⁴³ Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Hiz. Ömer ve Adaleti*, 3.

⁴⁴ Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Ömer b. Abdülaziz-Yahud Padişah Böyle Olmalı-*.

⁴⁵ Küçük, Cevdet, "Bâbiâli Baskını", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 4/389-390.

⁴⁶ BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 10-11 Ağustos 1327/1911 tarihli belge.

⁴⁷ BOA, MF.İBT.00353 numaralı ve 10-11 Ağustos 1327/1911 tarihli belge.

2.Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın İslam Tarihi Alanında Kaleme Aldığı Eserler

Hilmîzâde İbrahim Rıfat Mekteb-i Tefeyyüz ve Kenzü'l-Maarif Mektebi'nde görev icra ederken İslam tarihi alanında on iki kitaplık önemli bir külliyat meydana getirmiştir. Müellifin belirli bir fikrî istikamet doğrultusunda inşa ettiği bu eserler, dönemin Müslüman toplumunun karşı karşıya kaldığı aktüel sorunlara duyarsız kalmadığının açık bir göstergesidir. Hilmîzâde, toplumsal problemlere çözüm üretirken İslam tarihini dinamik bir referans kaynağı olarak kullanmıştır. Yine kendisi kronolojik bir anlatı sunmaktan ziyade o gün revaçta olan meselelere ışık tutacak nitelikteki sahabe ve öncü Müslüman şahsiyetlerinin hayatlarından kesitler aktarmıştır. Adeta günün problemlerine çözüm önerme niyetindedir.⁴⁸ Tarihî şahsiyetlerin yaşam hikâyeleri üzerinden çağdaşlarına rehberlik etmeyi ve mesajlar vermeyi amaçlayan bu eserler, dönemin aydın birikimi ile İslam tarihi yazıcılığı açısından büyük önem taşımaktadır. Şimdi bu eserleri kısaca inceleyelim.

2.1. Tarihî Parlak Sahifelerinden Biri Sa'd b. Ebû Vakkâs

Hilmîzâde *Tarihî Parlak Sahifelerinden Biri Sa'd b. Ebû Vakkâs* adlı eserini yazarken onun bütün hayatını baz alarak konuyu işlememiştir. Eserini, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Kâdisiye Muharebesi'nde icra etmiş olduğu komutanlık yönüne vurgu yaparak, kaleme almıştır. Eserin hemen giriş kısmında Kâdisiye Savaşı (tarihi) için dikkat çekici ifadeler kullanır. Burada okura hitaben “göreceksiniz ki bu dehşetli muharebe Müslümanların usul-ı idare-i harbiyesiyle hukuk-ı düvele yani uluslararası hukuka riayetlerine bir numunedir”, ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca kitabının aşktan ve sevdadan bahsetmediğini, bunu ahlak dersi vermek amacıyla yazdığını belirtir. Eserin ona göre kemâlat asrına denk gelmiş olması ise büyük şereflerdendir. Ardından padişahın makamlarında daim ve kaim bulunması için duada bulunmuş ve vurguladığı hususlar çerçevesinde eserini kaleme aldığını belirtmiştir.⁴⁹

2.2. Ebû Ubeyde b. Cerrâh Zeylû Hâlid b. Velîd

Hilmîzâde, *Ebû Ubeyde b. Cerrâh Zeylû Hâlid b. Velîd* adlı eserini milâdî 1900 senesinde kaleme almıştır. Bu tarih, muhtemelen müellifin Kenzü'l-Maarif Mektebi'nde muallimliğe yeni başladığı döneme denk gelmektedir. Yukarıda değinildiği üzere yazar, bu çalışmasını incelenmesi amacıyla Maarif Nezâretine göndermiştir. Eser, müellifin *İslam Tarihi'nden Parlak Bir Sahîfe* başlığı altında sürdürdüğü ve sahabeyi tematik açıdan tanıtmayı amaçladığı serinin bir parçasıdır. Kitapta, Suriye bölgesinde Doğu Roma İmparatorluğu ordusuna karşı gerçekleştirilen savaşlar konu edinilmiştir. Hilmîzâde, özellikle Hz. Ömer devrinde selef ve halef olarak ordu komutanlığı yapmış olan iki sahabenin hayat hikâyeleri arasındaki tarihî

⁴⁸ 1318 tarihli Mekteb-i Tefeyyüz muallimlerinden Hilmîzâde İbrahim Rıfat adlı belge.

⁴⁹ Hilmîzâde İbrâhîm Rıfat, *Sa'd b. Ebû Vakkâs*, 3.

bağa vurgu yapmıştır. Kendisi de eserin mukaddime kısmında bu irtibata dair açıklamalarda bulunmaktadır..⁵⁰ Ayrıca eserin giriş kısmında dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e yönelik müsbet ifadeler kullanılır. Hilmîzâde'nin buradaki ifadelerine göre Sultan II. Abdülhamid, Müslümanların imamı ve yeryüzünün halifesidir. Zira onun döneminde İslamî eserler sıklıkla neşredilerek Ümmet-i Muhammed'in istifadesine sunulmuştur. Ayrıca Hilmîzâde bu bölümde padişahın yüce müsaadeleri sayesinde sahabe hayatlarını anlatan seriye devam edebildiğini ifade eder. Bu biyografiler vasıtasıyla peygamber ahlakını ve irfanını tasavvur, hilafetin kudsiyetini idrak etmeyi amaçladığını belirtir. Netice itibarıyla Hilmîzâde, sahabe serisini bu fikrî zaviyeden kaleme aldığını ve padişahın da bu ilmî faaliyete açıkça destek verdiğini ifade etmiştir.⁵¹

2.3. *Hâlid b. Velîd Yahut Seyf-i Sârim-i İlâhî*

Hilmîzâde *Hâlid b. Velîd Yahut Seyf-i Sârim-i İlâhî* adlı eserinde Hâlid b. Velîd'i tematik açıdan yani konu bazlı inceler. Bu kitabında onun Şam bölgesinde Rum imparatoru Heraklius'un ordularıyla yaptığı savaşları konu edinir. Miladi takvime göre 1901 senesinde kaleme alınan bu eserde padişaha karşı methedici ifadeler kullanılmıştır. Hilmîzâde eserin giriş kısmında özellikle padişah sayesinde bu tür faydalı eserlerin neşredildiğine dikkat çeker. Hatta onun hilafetleri döneminde Müslüman toplum için pek çok faydalı eserin kaleme alındığını, bundan dolayı büyük bir gurur duyduğunu belirtir ve bundan sonra da duyacağını ifade eder.⁵² Bu da bir yönüyle onun Sultan II. Abdülhamid'e yönelik muhalif kesimlerden henüz etkilenmediğini gösterir.

2.4. *Meşâhir-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-i Fûkehâ*

Hilmîzâde, *Meşâhir-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-i Fûkehâ* adlı eserinde hayatları hakkında bilgi verdiği ashâb-ı güzîn ve fakihler için ulvî işlere imza atan aynalar şeklinde bir tasavvurda bulunur. Ayrıca onların ilim ve takva yolculuğunda yaptıklarına ve hikmet sahasında sarf ettiklerinin yüceliğine değinir. Ardından “bir mümin bu kitabı okursa edebiyat mektebinden ve irfan medresesinden mezun olmuş gibi saf bir vicdana ve temiz bir ahlaka nail olur”, diyerek dikkat çekici ifadeler kullanır. Yine II. Abdülhamid'e ve onun saltanatına yönelik dualar eder.⁵³

Eserin mukaddime kısmında araştırmaya konu olan sahabe ve fukehâ ehlini yedi tabakaya ayırır. Bu tabakalardan ilki; mutlak müctehid, ikincisi, mezhepte müctehid; üçüncüsü, ne mutlak ne de mezhepte müctehid, dördüncüsü; istihraç ehli, beşincisi; bazı meselelerde görüş ileri sürebilenler, altıncısı; asla müstakil bir görüşe sahip olmayanlar,

⁵⁰ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Zeylû Hâlid b. Velîd*, 1.

⁵¹ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Zeylû Hâlid b. Velîd*, 3-4.

⁵² Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hâlid b. Velîd Yahut Seyf-i Sarim-i İlâhî*, 1-4.

⁵³ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Meşâyih-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-i Fûkahâ*, 1-3.

yedincisinin ise müellifler tabakasından meydana geldiğini belirtir.⁵⁴ Ona göre bu yedinci tabaka, hiçbir görüşü savunmayıp sadece rivayetleri olduğu gibi aksettiren tabakadır. Bu tabakayı da kendi bünyesinde üç kısma ayırmıştır. Birinci kısmı, usule dair meseleleri açıkça rivayet eden kesim; ikinci kısmı, nadir meseleleri aktaran müellifler; üçüncü kısmı ise fetvalara dair meseleleri aktaranlar şeklinde tasnif etmiştir.⁵⁵

2.5. Menâkıb-ı Hz. İmam-ı Şâfiî Yahut Bir Hatıra

Hilmîzâde Menâkıb-ı Hz. İmam-ı Şâfiî Yahut Bir Hatıra adlı eserini muteber kaynaklardan faydalanarak yazmıştır. Üslubunda sadeliği seçtiğini, dolayısıyla okur-yazar olan herkesin bu eseri rahatlıkla anlayabileceğini belirtir. Eserde İmam-ı Şâfiî'ye ait olan sözler için “her biri bedâyi’u arifânesine numune-i imtisal olan hikemiyyât”⁵⁶ diye bahseder⁵⁷. Ayrıca “bu sözler dikkatli bir biçimde incelenirse edebiyat hazinesinin ve marifet ocağının neşrinde ne büyük dereceler elde ettiği ve ne tür gayretler ortaya koyduğu anlaşılacaktır”, ifadesini kullanır.⁵⁸

Hilmîzâde İmam-ı Şâfiî'nin her bir cümlesini “şu’le-i ümit” ve “fuyuzât-ı bahş-ı letâfet” diye tanımlar. “Sözlerinin en katı yürekleri yumuşattığını ve aşinây-ı kemalâtı olanların gözyaşlarını hak yolunda döktürdüğünü”, söyler. O sözlerin “gönüllere taze hayat verdiğini ve safây-ı edeb nazarlarında tecessüm ettirdiğini”, ifade eder. Yine “sergüzeşti mehâsin-i ahlakı nisbetinde ahvâl-ı ulviyeye camiidir”, diyerek İmam-ı Şâfiî'nin sözlerine kıymet atfeder ve aynı zamanda kıymet verilmesini arzular.

Hilmîzâde, İmam-ı Şâfiî'yi fakih alimlerin en büyüklerinden ve terâkki etmenin hizmetkârlarından sayar. Onun geriye bıraktığı eserler için, “ümme nazarında bir ma’mure-i medeniyet teşkil etmektedir”, demiştir. Kendi ifadelerine istinaden onun nezdinde İmam-ı Şâfiî'nin ifa ettiği fonksiyonu teşrih etmeye çalışmak, ciltler dolusu kitap yazmayı gerektirir. Onun kısa hayatını yazmak ve ondan bahsetmek ise karanlıklar içerisinde kalmış geçmişin sayfelerini hatırlatmak anlamına gelir. Kendisi bunu yaparak ruhlara dost, gönüllere arkadaş, vicdanlara nedamet, din erbâbına da rehber olduğuna inanmıştır.⁵⁹

Eserin yazıldığı tarih olan hicrî 1318, milâdî 1900 yılı dikkat çeken bir zamana tekabül etmektedir. Kendisi bu tarihlerde yazmış olduğu eserlerde dönemin padişahına dualar etmiş ve onun için yakarışlarda bulunmuştur. Bu eserinde de aynı yöntemi takip etmiş ve “padişah-ı âli himem ve şahinşâh-ı mükerrem efendimiz hazretlerini ekrem-i saltanatlarında daim buyursun”, diyerek padişah için duada bulunmuştur.⁶⁰

⁵⁴ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Meşâyih-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fûkahâ*, 6-8.

⁵⁵ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Meşâyih-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fûkahâ*, 8.

⁵⁶ Her biri güzel (eşsiz) bilgeliğini örneklediren hikmetler

⁵⁷ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Menâkıb-ı Hazreti İmam-ı Şâfiî*, ^2.

⁵⁸ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Menâkıb-ı Hazreti İmam-ı Şâfiî*, 3.

⁵⁹ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Menâkıb-ı Hazreti İmam-ı Şâfiî*, 5.

⁶⁰ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Menâkıb-ı Hazreti İmam-ı Şâfiî*, 5.

2.6. Hz. Ömer ve Adaleti

Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hz. Ömer ve Adaleti* eserini kaleme alırken daha çok adalet kavramı üzerinde durmuş, İslam'ın barındırdığı adalet anlayışının dünyada var olan her türlü yönetim sistemlerinden ileri olduğunu savunmuştur. Dönemin önde gelen devletlerinden İngiltere demokrasisini ve Avrupa idarî yapılarını İslam'ın adalet uygulamasıyla mukayese etmiş, hiçbir yapının o ruha kavuşmadığını ve kavuşamayacağını belirtmiştir. Bunu da Hz. Ömer dönemindeki uygulamalarla açıklamıştır. Ona göre Hz. Ömer döneminde icra edilen adalet sistemi, günümüz dünyasında hiçbir mektep tarafından verilmemiş ve verilmemektedir. Onun nezdinde Hz. Ömer zamanındaki adalet, takdire şayan uygulamaların neticesidir. Hatta onun adalet uygulamasında kurt ile koyun bir ve beraber dolaşmış, böylece zihin dünyasında mevzuu somutlaştırmaya çalışmıştır. Yine adaletin atasözlerine konu olduğunu belirterek konuyu pekiştirmiştir.⁶¹

Hilmîzâde mezkûr eserinde İslam'ın ihtiva ettiği hukukî kuralları belirttikten sonra Hz. Ömer'in hilâfetinden kesitler sunar. Örneğin onun kendi oğluna had cezasını uyguladığını ve bundan asla imtina etmediğini vurgular. Hatta oğluna had cezası uygularken oğlunun yakarışlarını dikkate almayıp hükmü icra etmesini, Hz. Ömer indinde adaletin ne kadar yüce bir değer olduğunu gösterir. Yine Mısır'da valilik görevinde bulunan Amr b. Âs'ın oğluna ayrıcalıklı davranması neticesinde Hz. Ömer'in Amr'ı şiddetli şekilde uyarmasını adalet kavramı üzerinden okur. Ayrıca Mısır'da bir cami inşası esnasında istimlak edilen Yahudi arsasının Hz. Ömer'e şikâyet edilmesi neticesinde uygulamadan vaz geçilmesini benzeri açıdan değerlendirebilir.⁶²

Hilmîzâde'nin eserde dikkat çektiği hususlardan bir diğeri İslam'ın barındırmış olduğu meşveret uygulamasıdır. Onun ifadesine göre Emevî ve Abbasîler döneminde kılıçla çok şeyler yapıldı. Ancak içerisinde bulunulan istibdat zincirinden kurtulmak bir türlü mümkün olmadı.⁶³ Bu adeta Sultan II. Abdulhamid dönemine yönelik bir tazir ifadesidir. Bunu da tarihsel açıdan nazara almakta fayda vardır. Yoksa benzer hatalara düşmek kaçınılmaz olur. Dolayısıyla zamanın ruhu da Hilmîzâde gibi saf ve temiz düşünen mütefekkirleri, İttihat ve Terâki'nin etki alanına çekmiş olabilir. Onların çabaladıkları doğrular, ehil ve samimi olmayan yapılar tarafından kendi emelleri için birer araç olarak kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir.

Hilmîzâde, mezkûr eserinde İslam dininde ruhbanlığın olmadığını belirtir. Bu mevzuda cahiliye asabiyetinin yasaklandığını ifade eder. Yine onun ifadesine göre Hz. Ömer

⁶¹ O dönemde en ziyade demokratik anlayışa sahip devlet olarak gösterilen İngiltere'de sınıfsal yapıların olduğunu ifade etmiş, bunun da İslam'ın adaleti ile kıyaslanmayacak nitelikte olduğunu belirtmiştir. Bk. Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hz. Ömer ve Adaleti*, 4.

⁶² Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hz. Ömer ve Adaleti*, 5-6.

⁶³ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hz. Ömer ve Adaleti*, 6.

gibi birisi halife olunca herhangi bir ayrıcalığa kavuşmaz; bilakis sorumlulukları artar. Ayrıca “İslam dini bir bütün olarak hiçbir zaman kendi yararını düşünerek başkalarına gaddarâne davranmaz”, demiştir. Yaşadığı dönem itibari ile devletleri tacirlere benzetmiş, zamanın devletlerinin kendi menfaatleri icabı hareket ettiklerini ifade etmiştir. Bu çerçevede “bu öylesine bir menfaat ki milyonlarca insan öldürülse dahi kendi çıkarları icabı siyasi gelişmeler bunu gerektiriyor, deyip önemsemezler. İstisnasız tüm devletler, menfaati olmadığı zaman ister komşusu isterse herhangi bir toplum olsun düccâr olduğu beladan onu kurtarmak için herhangi bir müdahalede bulunmaz. Başını çevirip bakmaz bile. Hatta faydalanmaya bile çalışır ve böylesi bir tutumdan medeniyet diye bahsedilir”, demiştir.

Aslında Hilmîzâde’nin yukarıdaki ifadeleri dönemsel açıdan şahit oldukları üzerine sarf edilmiştir. Zira bu eserini kaleme aldığı yıllarda İran coğrafyası iç karışıklıklarla boğuşmaktaydı. Güçlü devletler, bu karışıklıklardan istifade edip İran’a hâkim olmanın peşindeydi. Özellikle Rusya ve İngiltere, sömürgeci emelleri çerçevesinde İran’a göz dikmişlerdi. Nihayet iki devlet 1907 senesinde bir araya gelerek kendi aralarında İran’ı paylaştı.⁶⁴ İşte İslam coğrafyasında böylesi bir tehlike vuku bulmuşken Müslüman ve diğer dünya devletlerinin kendi siyasî istikballeri çerçevesinde olaylara nazar etmesi, Hilmîzâde’yi rahatsız etmiş, bunu da çıkarıcı bir politika olarak isimlendirmiştir. Yine Avrupa devletlerinin bu tür durumlar karşısında politik menfaatleri icabı ses çıkarmadıklarını ifade etmesi manidardır. Zira ona göre şayet Avrupa’da başka bir ülkenin başına böylesi bir durum gelmiş olsaydı, onlar buna asla müsaade etmeyecekti.⁶⁵

Sonuç itibari ile Hilmîzâde’nin Hz. Ömer ve Adaleti adlı risalesi, temelde köklü bir adalet anlayışını hatırlatmak için kaleme alınmıştır. Yaşadığı dönemin sorunlarını Hz. Ömer devrinin uygulamalarıyla mukayese ederek, adeta muhataplarını öze dönüşe davet eder. Eser, hem bireysel hem de toplumsal bazda güçlü bir adalet bilinci uyandırmayı hedefler. Dönemin aksayan yönlerini, İslam tarihinin ihtişamlı adalet örnekleri ile somutlaştırarak açıklar. Bu yönüyle risale, salt tarihten gelen rivayetleri aktaran bir metin değil, günün problemlerine çözüm arayan derinlikli ve kıymetli analizler barındıran bir yapıt olarak değerlendirilmelidir.

2.7. Hz. Osman ve Şehadeti

Hilmîzâde İbrahim Rıfat, Hz. Osman ve Şehadeti konusunda kaleme almış olduğu eserde İslam tarihinin dönüm noktalarından kabul edilen bir hadisede fitne faktörü üzerinde durmuştur. Eserde, fitnenin ne tür gailelere yol açabileceğini, tarihi rivayetler çerçevesinde değerlendirmiştir. Ayrıca fitne ve fitne çabasının yol açtığı Hz. Osman’ın şehadeti gibi acı bir

⁶⁴ Üstün, İsmail Safa, “İran”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22/402.

⁶⁵ Hilmîzâde İbrahim Rıfat, Hz. Ömer ve Adaleti, 9.

hadiseyi nazarlara sunmuş, böylece döneminin ve sonraki nesillerin bu hadiseyi ibretle mütalaa etmelerini istemiştir.⁶⁶

2.8. Hz. Ali ve Cemal Vak'ası

Aslında Hilmîzâde'nin incelediği ve nazarlara sunduğu her bir konu farklılık arz eder. Hz. Ali ve Cemal Vak'ası adlı eserinde de bu husus dikkat çeker. Burada ön plana çıkan sahabe ve o sahabenin fitne faktöründen etkilenme biçimleri değerlendirilmiştir. Özellikle Hz. Ali, Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam gibi sahabenin karşı karşıya gelmelerinde teskin edilemeyen veya sonlandırılmayan problemlerin gün geçtikçe nasıl içinden çıkılmaz hâle büründüğünü ifade etmeye çalışır.⁶⁷

2.9. Hz. Ali ve Muâviye-Sıffîn Vak'ası

Hilmîzâde Hz. Ali ve Muâviye eserini Sıffîn Savaşı çerçevesinde ele almıştır. Burada fitne ile birlikte başka ne tür faktörlerin etkili olabileceğine dikkat çekmiştir. Yine Hz. Osman döneminde başlayan fitne ve fesat çabalarının Hz. Ali devrindeki etkilerini dikkatlere sunmuştur. Müellif, hadiseleri değerlendirirken genellikle Muâviye'yi tenkit eden bir tavra sahiptir. Ancak onun için yine de tazimkâr ifadeler kullanmaya devam etmiştir.⁶⁸

2.10. Hz. Hüseyin ve Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbelâ

Hilmîzâde İbrahim Rifat, Kerbelâ hadisesini İslam tarihinin ciğer yarası olarak nitelendirir. Müellif bu elîm vakayı yaygın rivayetlerden farklı olarak Kûfe etkisi üzerinde durur ve bu etkinin arkasındaki başat aktörün Yezîd b. Muâviye olduğunu savunur. Hilmîzâde'nin ezber bozan bu değerlendirmesine göre Kûfelilerin Hz. Hüseyin'e gönderdikleri davet mektupları, Yezîd'in siyasî dehasıyla kurguladığı planlı bir çabanın ürünüdür. Yezîd de tıpkı babası Muâviye gibi kendisi açısından pragmatik bir siyaset izlemiştir. Kûfe halkının Hz. Hüseyin'e karşı olan teveccühlerini bildiğinden, onu Mekke'den uzaklaştırmayı ve Kûfe yolculuğu esnasında onu ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla yazar, Hz. Hüseyin'i tuzağa çeken Kûfe mektuplarının Yezîd tarafından organize edildiği kanaatindedir.⁶⁹

Hilmîzâde'nin Kerbelâ hadisesine yaklaşımındaki özgünlük dikkat çekicidir. Zira o, Yezîd'in en büyük rakibi olarak gördüğü Hz. Hüseyin'i tasfiye etmek için düzmece bir strateji takip ettiğini ileri sürer. Ona göre Muâviye henüz hayatta iken ahaliyi oğlu Yezîd'e biat etmeye zorlamış, böylece İslam tarihinde istibdatı ilk başlatan devlet başkanı olmuştur. Muâviye'nin vefatından sonra saltanatının payidar kalması için başvurduğu bu yöntemler,

⁶⁶ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hz. Osman ve Şehadeti*, 9.

⁶⁷ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hz. Ali ve Cemal Vakası*.

⁶⁸ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hz. Ali ve Muâviye-Sıffîn Savaşı*, 2.

⁶⁹ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Hz. Hüseyin ve Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbelâ*, 4.

asırlar sürececek bir baskı rejiminin temelini atmıştır. Hilmîzâde'ye göre İslam toplumunda temeli Muâviye döneminde atılan istibdat zinciri, ancak II. Meşrutîyet'in ilanı ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle kırılabilmiştir. Onun tahayyülünde Meşrutîyet ile gelen hürriyet nuru, geçmişin tüm mezâlimini mahvetmiştir.⁷⁰ Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi hadisesi, kendisi tarafından zulmü perişan eden bir nur olarak telakki edilmiştir.⁷¹

Hilmîzâde'nin bu husustaki kanaatlerinden şu sonuca varılabilir: Eserin kaleme alındığı 1909 senesi, Sultan II. Abdulhamit'in İttihatçılar tarafından tahtından indirildiği yıla tekabül eder. Dolayısıyla burada dikkat çekici veya trajik olarak nitelendirilebilecek iki husus ön plana çıkar. Birincisi, Sultan II. Abdülhamid döneminde duygu ve düşüncelerini aleni bir biçimde satırlara dökabilen bir muallim, kendisinin “zulûmatı aydınlatan ve zulmü sona erdiren nur” diye tarif ettiği devrimi gerçekleştirenlerin iktidarında izine dahi rastlanılmamıştır. İkincisi ise aynı muallim, zaman ve zemine göre duygu ve düşüncelerini ifade eden bir kişiliğe sahiptir. Bu da tarih boyunca gizemini korumuştur.

2.11. Ömer b. Abdülazîz Yahut Padişah Böyle Olmalı

Hilmîzâde, Ömer b. Abdülazîz Yahut Padişah Böyle Olmalı eserinin giriş kısmında dikkat çekici açıklamalarda bulunur. Özellikle Müslümanların felsefî hikmet çerçevesinde tarihi okumalar yapmaları gerektiğini savunur. Ona göre şayet bu hususa dikkat edilmezse, o zaman hiçbir şeyden gereği gibi istifade edilemez. Onun nazarında “kader böyleymiş, bizim aklımız idrak edemez” gibi söylemler maksadın akim kılınmasına sebep olur. Misal olarak da buharın makinelerde ilk nasıl kullanıldığını örnek verir. “Zira daha önce de tencerede fokurdayan buhar, tencere kapağını hareket ettirmekteydi. Ancak kimseler bunun hikmetini kavramamıştı. Sonradan birisi kalkıp, buharın kuvvetini anladı. Ardından buharlı vapur ve makineler icat eyledi”⁷², demiştir.

Hilmîzâde, “hikmetinden sual olunmaz” sözüne de farklı bir bakış açısı getirir. Ona göre bu söz her yerde tatbik edilemez. Zira insanoğlu hakikati araştırmaya memurdur. Hatta İslamiyet de bunu emretmektedir. Ancak cehalet ve taassup gibi iki kötü bela, düşünmenin ve ilerlemenin önünde kuvvetli iki engeldir. Yıllardan beri içerisine düşülen zarar ve sefâletin kökeninde bu faktörler yatmaktadır. Yüce Allah Kitab-ı Keriminde “İnsanoğlu için ancak çabasının karşılığı vardır”⁷³, diye buyurmaktadır. Hilmîzâde'ye göre çaba göstermeksizin kismetimiz bu kadarmış diyerek köşeye çekilmek, Yüce Allah'a atılmış büyük bir iftiradır. Zira Allah, tüm âlemlerin mutlak hâkimidir. Müellif bu noktada, “Peki, durum böyleyken neden Müslümanlar dünyada sefalet içinde yaşamaktadır?” sorusunu yöneltir. Oysaki İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletleri servetlerinin zirvesine ulaşmıştır. Yazar, sorgulamasını daha da

⁷⁰ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, Hz. Hüseyin ve Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbelâ, 4.

⁷¹ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, Hz. Hüseyin ve Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbelâ, 4.

⁷² Hilmîzâde İbrâhim Rifat, Ömer b. Abdülaziz-Yahud Padişah Böyle Olmalı-, 3.

⁷³ Necm Sûresi, 53/39.

somutlaştırarak şu çarpıcı sualleri sıralar: “Cava Adaları’nda yaşayan otuz milyon Müslüman, neden kendi birliklerini kuramayp da yalnızca dört milyon nüfuslu Felemenk’in (Hollanda) boyunduruğu altına girmektedir? Niçin dokuz milyondan fazla Faslı kendi bağımsızlığını elde edememektedir? Günde bir parça ekmekten başka bir şey bulamayan bir fakir, eğer Avrupa’da bir hükümdarın çocuğu olarak dünyaya gelmiş olsaydı yine aynı kaderi mi yaşayacaktı?” Cevabını kendi içinde barındıran bu retorik soruların ardından müellifin sunduğu çözümler oldukça dikkat çekicidir. Nitekim o, bu durumu açıklarken sitemkâr biçimde aynen şu ifadeleri kullanır: “Zavallı insanlar, el-hâkimu’l-ğalib kanun-ı tabiissine kapılmışlar ve bir seyl-i cehl sadakasıyla yuvarlanıp gidiyorlar. İnsan mademki kesb-i irfana müstemiddir. Niçin bir hesabı olmasın...”⁷⁴

Aslında Hilmîzâde mezkûr eserini “gerçek padişah kimdir”, “hükümet nasıl olmalıdır”, gibi soruları tasavvur etmeye yönelik bir amaçla kaleme almıştır. Zira kendisi bu kitabı yazarak milletin entelektüel anlamda aydınlanmasına hizmet edeceğine inanır. Ayrıca bu tür kitapların toplumsal hafıza için gerekli olduğunu ve adeta birer fikir muallimliği rolünü üstlendiğini savunur. Bu eseri kaleme alarak “işlerimiz için büyük bir zatın hayat hikâyesini zeminleştirmiş olacağız” mealinde sözler, onun niyet ve amacını açıkça ortaya koyar.⁷⁵ Nitekim eserinde Ömer b. Abdülazîz’in hayatından kesitler paylaşarak onun hoşgörülü devlet adamlığı yönünü işler. Örneğin Ömer b. Abdülazîz’i zehirlemek isteyen şahıs yakalanıp huzuruna getirildiğinde, fakirliğini ileri sürüp “bin altın karşılığında bunu yaptığımı” itiraf etmiş; Ömer b. Abdülaziz de müsamaha gösterip onu serbest bırakmıştır. Bunu aktarırken “başkaları gibi sürgün etmemiştir”, sözü aslında dönemin padişahına yönelik bir mesajdır. Bilindiği üzere Sultan II. Abdülhamid de Sultan Abdülazîz’in intihar süsü verilen suikastinde rolü olanların idam cezalarını infaz etmemiş, sürgüne çevirmiştir.⁷⁶ Bu bakımdan Hilmîzâde’nin vermiş olduğu tarihî misalin satır aralarında, Sultan II. Abdülhamid’i işaret eden kronolojik tenkitler barındırır.

2.12. Selâhaddîn-i Eyyûbî

Hilmîzâde İbrahim Rifat hicrî 1326 milâdî 1908-1909 senesinde kaleme almış olduğu *Selâhaddîn-i Eyyûbî* eserinin hemen giriş kısmında Sultan II. Abdülhamid döneminden idare-i müstebide diye bahsetmektedir. Ayrıca daha önce yazmış olduğu bu eserin neşrini engellemeye yönelik istibdat idaresi tarafından kuvvetli bir biçimde mani olunduğunu ifade eder.⁷⁷ Müellifin kendisi 1908 senesinden önce yazmış olduğu eserlerin giriş kısımlarında Sultan II. Abdülhamid’i överken 1908’den sonra eleştiriye tabi tutmuştur. Hayat hikâyesinde

⁷⁴ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Ömer b. Abdülaziz-Yahud Padişah Böyle Olmalı-*, 4-5.

⁷⁵ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Ömer b. Abdülaziz-Yahud Padişah Böyle Olmalı-*, 5.

⁷⁶ Çetinkaya, Gökhan, Buzpınar, Ş. Tufan, “Mithat Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 30/9-10.

⁷⁷ Hilmîzâde İbrahim Rifat, *Selahaddin-i Eyyûbî*, 3.

ifade ettiğimiz üzere onu Müslümanların imamı, yeryüzünün halifesi diye anıyordu.⁷⁸ Böylesi bir fikrî değişimi yaşamasının nedenleri farklılık arz edebilir. Bu farklılıklar arasında büyük ihtimalle İttihat ve Terâkkî Cemiyeti'nin estirdiği hürriyet fikrine kendisini kaptırmıştır. Bir başka husus daha var ki o da dönemin gücünü eline alan İttihatçıların istediği gibi konuşmak ve yazmak zorunda bırakılmıştır veya asıl düşüncesini gizlemiştir. Tüm bu faktörlerden hangisi etkili olursa olsun, siyasî alanda yaşanan değişim, şahısları da etkilemiştir.

Hilmîzâde, eserinde Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye dair dikkat çekici değerlendirmelere yer vermiştir. Ona göre Selâhaddîn-i Eyyûbî, ömrü boyunca pek çok mühim hadiseyle karşılaşmıştır. Bunların tamamını okuyucuya aktarabilmek için “*ciltler dolusu kitap yazmak*” gerekir. Kendisi bu tespitiyle aslında Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin üstlendiği tarihi misyonun büyüklüğüne vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bu eseri kaleme alırken geniş bir kaynak taraması yaptığını belirtmiştir. Ayrıca toplumun ilgi ve ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmıştır. Çalışmasının sınırlarına ve kendi niyetine dair mütevazı bir üslup benimseyerek elinden gelen çabayı iyi niyetle ortaya koyduğunu dile getirmiştir. Yine ilk kez bu eserin önsöz kısmının alt bölümüne “Kenzü'l-Maarif Mektebi Müdürü” unvanını kullanarak kendisinin icra ettiği görev anlamında tarihe not düşmüştür.⁷⁹

2.13. *Alparslan Yahut Azminde Sebât*

Hilmîzâde hicrî 1327/1909 senesinde yazmış olduğu *Alparslan Yahut Azminde Sebât* adlı eserin giriş kısmında yazdıklarının mahiyetini açıklayacak şekilde genel bilgiler vermiştir. Ona göre tarihte icra ettiği büyüklükle bilinenler olduğu gibi zulüm ve fecaat ile zihinleri dehşete düşürenler de vardır. Buna göre dünyanın bir tarafında meziyet addedilen bir durum, başka bir yerde cinayet sayılabilmektedir. Bu çerçevede özellikle Büyük İskender ile Sultan Alparslan'ı kıyaslamıştır. Bu mukayesede Büyük İskender'in büyük olarak addedilmesini, zorbalık ve zulümle aileleri kimsesiz bırakma, anaları ve babaları ağlatma, masumları sızlatma, medeniyet-i insanîyeyi yıkıma uğratma gibi olumsuzluklara bağlamıştır. Oysaki ona göre asıl büyüklük Sultan Alparslan gibi dünyada; asayiş ve huzur için çabalamak, insanların ihtiyaçlarının hafiflemesi için hizmette bulunmaktır. Yine onun ifadelerine göre hakikî büyüklük, kötü talihlilerin ve sıkıntı içerisinde bulunanların refahına çalışılınca mümkün olur.⁸⁰ Hilmîzâde, Sultan Alparslan'ın büyüklüğünün bu hasletlere sahip olmasından kaynaklı olduğunu belirtir.

Hilmîzâde'ye göre Sultan Alparslan'ın büyüklüğü gerçekten şayan-ı kabuldür. Onun Asya'nın bir kısmında orduları yerle yeksan etmesi ve yeni yerlerde hükümrânlık kurması,

⁷⁸ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Hâlid b. Velîd Yahut Seyf-i Sarim-i İlâhî*; Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Sa'd b. Ebû Vakkâs*; Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Zeylû Hâlid b. Velîd*; Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Meşâyih-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fûkahâ*; Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Menâkıb-ı Hazreti İmam-ı Şafîi*.

⁷⁹ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Selahaddin-i Eyyûbî*, 4.

⁸⁰ Hilmîzâde İbrâhim Rifat, *Tarih-i İslam'dan Parlak Bir Sahife-Alparslan Yahud Azminde Sebat*, 3.

mal ve servet için değildi. Onun tüm çabası, binlerce insanı esir hale getiren onlara müstebidâne muamele eden ve zayıf mahlukat üzerinde her türlü kötülüğü reva gören mütegalibeleri insanlık dairesine dahil etmek içindi.⁸¹ Bu minvalde Sultan Alparslan'ın tarihte ifa ettiği rol ile onun hayatının bilinmesi ve kendilerinin nazar-ı dikkate alınması gerektiğini düşünmüştür. Onun nezdinde böylesi kahramanlar Avrupa'da yetişmiş olsalardı, onlar için kitabeler yazılır ve dikilirdi. Ayrıca yüz binlerce eser kaleme alınır ve güzelce okunurdu. Bizde ise onu merak edenlerin az olduğunu söyleyerek sitemini arz etmiştir. Yine Sultan Alparslan gibi bir tarihi şahsiyete nadiren tesadüf olunacağına inanmıştır. Onun için, “*o insaniyet hizmetkârının kahramanı ve yüce irfan taraftarı, himmeti âli ve celî bir padişahı*”⁸², diyerek övgüde bulunmuştur.

Sonuç

İslam tarih yazıcılığı geleneği, başlangıcından itibaren sadece geçmişin kaydını tutmakla kalmamış, aynı zamanda toplumun ahlakî ve siyasî istikametini belirleyen pedagojik bir işlev de üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşayan Hilmîzâde İbrahim Rıfat, bu geleneğin modern eğitim kurumlarıyla eklemlendiği bir geçiş döneminin üretken simalarından biridir. Ancak bu böyle olsa bile literatürde istenilen düzeyde hak ettiği ilgiyi görememiştir. Araştırmamız kapsamında, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri ve müellifin kendi eserleri üzerinden yürütülen incelemeler, bizlere bir müverrihin hayat hikâyesini yaşadığı dönem ve mekanla bağlantılı olarak farklılıkları barındıran bir portre sunmaktadır.

Araştırmanın temel çıktılarından ilki, Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın biyografik kimliğinin netleştirilmesidir. Kaynaklarda doğum ve ölüm tarihlerine dair kesin veriler bulunmasa da arşiv belgelerinden hareketle onun 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde aktif bir ilmi hayat sürdürdüğü saptanmıştır. Beyazıt Cami-î Şerif Medresesi gibi klasik ve köklü bir eğitimden geçerek *dersiam* ve *icazet* payelerini alması, onun geleneksel İslami ilimlerdeki otoritesini tescil etmektedir. Ancak onu dönem arkadaşlarından ayıran temel özellik, bu geleneksel birikimi Mekteb-i Tefeyyüz ve kurucusu olduğu Kenzü'l-Maarif gibi yeni tarz mekteplerde modern eğitim metotlarıyla birleştirmesidir.

Çalışmamızın en dikkat çekici bulgularından biri, Hilmîzâde'nin İslam Tarihi sahasındaki telif eserlerinin formasyonel arka planına dair ifa ettikleri roldür. Müellifin kaleme aldığı yirmiye yakın eserin büyük bir kısmının görev yaptığı okullarda ders kitabı veya yardımcı kaynak olarak okutulması, onun tarih yazıcılığını kuru bir bilgi aktarımı olarak değil, eğitim-öğretimde bir karakter inşası süreci olarak gördüğünü kanıtlamaktadır. *Hz. Ömer ve Adaleti*, *Ömer b. Abdülaziz Yahut Padişah Böyle Olmalı* ve *Hz. Osman ve Şehadeti* gibi eserler, sadece tarihsel kronolojiyi takip etmez, aynı zamanda yaşanan dönemin siyasi ve toplumsal

⁸¹ Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Tarih-i İslam'dan Parlak Bir Sahife-Alparslan Yahud Azminde Sebat*, 4.

⁸² Hilmîzâde İbrahim Rıfat, *Tarih-i İslam'dan Parlak Bir Sahife-Alparslan Yahud Azminde Sebat*, 5.

yozlaşmasına karşı tarihten referanslar sunan birer *siyasetname* niteliği taşır. Özellikle adalet, şûra ve fitne kavramları üzerine yaptığı değerlendirmeler, onun İslam tarihini bugünü inşa etmek için bir kaynak olarak kullandığını göstermektedir.

Müellifin eserleri ve üst makamlara arz ettiği dilekçeler üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizler, II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte yaşanan zihniyet dönüşümünü çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Sultan II. Abdülhamid döneminde kaleme aldığı eserlerde sergilediği hürmetkâr ve duacı üslup, 1908 sonrası yerini *hürriyet* ve *istibdat* kavramlarının merkezde olduğu daha eleştirel bir dile bırakmıştır. Ancak bu durum, Hilmîzâde'nin basit bir siyasi fırsatçılık içinde olduğunu değil, aksine dönemin *hürriyet* vaatlerine safiyane bir inançla bağlandığını, fakat sonrasında İttihat ve Terakki yönetiminin baskıcı uygulamalarıyla bu inancının derin bir hayal kırıklığına dönüştüğünü göstermektedir. Kenzü'l-Maarif Mektebi'nin kalitesinin düşmesi, öğrenci profilinin değişmesi ve müellifin maddi imkânsızlıklar içinde bir ibtidaiye hocalığına razı olacak düzeye gelmesi, Osmanlı son dönemi aydınının yaşadığı trajik dönüşümün yerel bir örneğidir.

Hilmîzâde'nin mesleki kariyerinin son aşamasında maruz kaldığı yeterlilik sınavı uygulaması, makalemizin en dramatik bulguları arasında yer almaktadır. On üç yıl boyunca müdürlük yapmış ve onlarca eser telif etmiş bir muallimin, temel derslerden sınava tabi tutulması, bürokratik bir işleyişten ziyade dönemin değişen siyasi elitlerinin eski kadrolara yönelik tasfiye veya itibarsızlaştırma çabası olarak okunabilir. Bu süreçten sonra müellifin izinin kaybolması, muhtemelen Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı kaos ve yeni yönetici sınıfın sahip oldukları köklü anlayışın etkisiyle açıklanabilir.

Sonuç olarak Hilmîzâde İbrahim Rifat, İslam tarihini bir ibret aynası olarak kullanan, kalemini eğitime hasretmiş bir münevverdir. Onun arşivlerde tozlu raflar arasında kalan yaşam öyküsü, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tevarüs eden eğitim mirasının insani boyutunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu araştırma, Hilmîzâde'nin literatürdeki yeri ve önemine katkı sunarak, bundan sonraki çalışmalarda onun eserlerinin içerik analizine ve eğitim felsefesine odaklanılması gerektiğini ortaya koymuştur. Onun eserlerinde işlediği adalet ve liyakat temelli tarih okuması, bugün bile İslam tarihi araştırmaları için kıymetli bir perspektif sunmaya devam etmektedir. Bu yönüyle Hilmîzâde, sadece geçmişin bir figürü değil, aynı zamanda tarihsel bilincin eğitime nasıl tahvil edilebileceğini gösteren bir rehberdir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, MF.MKT.00525.00045.001
BOA, MF.MKT.00506.00065.001
BOA, MF.MKT.00506.00065.002
BOA, MF.MKT.00537.00029.001
BOA, MF.MKT.00537.00029.002
BOA, MF.MKT.00682.00059.001
BOA, MF.MKT.00682.00059.002
BOA, MF.MKT.00682.00059.003
BOA, MF.MKT.00682.00059.004
BOA, MF.MKT.00535.00051.001
BOA, MF.MKT.00535.00051.002
BOA, MF.MKT.00511.00026.001
BOA, MF.MKT.00511.00026.002
BOA, MF.MKT.00511.00026.003
BOA, MF.MKT.00553.00028.001
BOA, MF.MKT.00553.00028.002
BOA, MF.MKT.00553.00028.003
BOA, MF.MKT.00553.00028.004
BOA, MF.MKT.00585.00042.001
BOA, MF.MKT.00585.00042.002
BOA, MF.MKT.00978.00037.001
BOA, ML.EEM.00446.00057.001
BOA, ML.EEM.00446.00057.002
BOA, ML.EEM.00562.00116.001
BOA, ML.EEM.00562.00116.002
BOA, ML.EEM.00517.00112.001
BOA, ML.EEM.00517.00112.002
BOA, ML.EEM.00517.00112.003
BOA, MF.MKT.00656.00080.004
BOA, ZB.00394.00070.001.

BOA, MF.İBT.00353 numaralı belge.

Eser/Kitap Bölümü/Makale ve Tezler

Apuhan. Ferhat. “İslam Tarihi Araştırmalarında Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve Önemi”. *Eren Dergisi* 3/5 (2024), 1-10.

- Apuhan, Ferhat. Osmanlı Tarih Yazarlarında İlk Dönem İslam Toplumunda Yaşanan Siyasî Problemlere Bakış (10/632-73/692). Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi*. 1-3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1940.
- Cemâl Paşa. *Hâtıralar*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977.
- Çetinkaya, Gökhan, Buzpınar, Ş. Tufan. "Mithat Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/7-11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.
- Çog, Mehmet. *II. Meşrutîyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2004.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 1-4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.
- Güçtekin, Nuri. "İstanbul'daki Özel İslam Mektepleri (1873-1922)". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 22 (2012), 1-40
- Güçtekin. Nuri. *İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri(1873-1922)*. İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2013.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Zeylû Hâlid b. Velîd*. İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 1318.
- Hilmîzâde İbrâhim Rıfat. *Hâlid b. Velîd Yahut Seyf-i Sarim-i İlâhî*. Kütüphane-i Cihan, 1319.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Hiz. Ali ve Cemal Vakası*. Dersaadet, 1327.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Hiz. Ali ve Muâviye-Sıffin Savaşı*. İstanbul Bâb-ı Âli: 38 Numaralı Matbaa, 1326.
- Hilmîzâde İbrâhim Rıfat. *Hiz. Hüseyin ve Vak'a-i Dilsûz-ı Kerbelâ*. Dersaadet: Vezirhan'da 48 Nolu Matbaa, 1327.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Hiz. Osman ve Şehadeti*. İstanbul Bâb-ı Âli: 38 Numaralı Matbaa, 1326.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Hiz. Ömer ve Adaleti*. İstanbul: 33 Numaralı Matbaa, 1326.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Menâkıb-ı Hazreti İmam-ı Şafii*. İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 1318.
- Hilmîzâde İbrâhim Rıfat. *Meşâyih-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fûkahâ*. İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 1319.
- Hilmîzâde İbrâhim Rıfat. *Ömer b. Abdülaziz-Yahud Padişah Böyle Olmalı-*. Dersaadet, 1328.
- Hilmîzâde İbrâhim Rıfat. *Sa'd b. Ebû Vakkâs*. İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 2. Basım, 1317.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Selahaddin-i Eyyûbî*. Dersaadet: 38 Numaralı Matbaa, 1326.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Tarih-i İslam'dan Parlak Bir Sahife-Alparslan Yahud Azminde Sebat*. İstanbul, 1327.
- Hilmîzâde İbrahim Rıfat. *Tarih-i İslam'dan Parlak Bir Sahife-Halid b. Velid-Yahud Seyfu's-Sarimu İlâhî*. İstanbul: Kütüphane-i Cihan, 2. Baskı., 1319.
- Küçük, Cevdet. "Bâbîâli Baskını". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/389-390. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.

Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İşittiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.

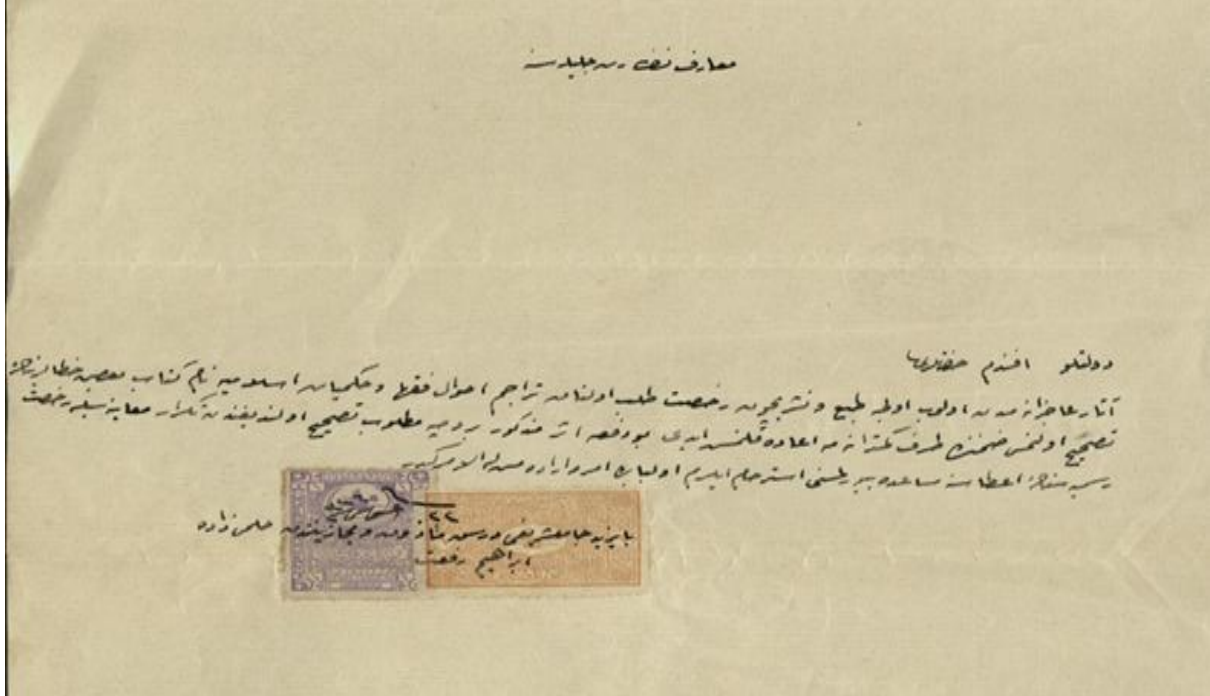
Üstün, İsmail Safa. “İran”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/400-404. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Üzer, Tahsin. *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979.

Yenilmez, Hasan. “II. Meşrutiyet Dönemi Türkçe İslam Tarihi Metinlerine Dair Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 29-61.

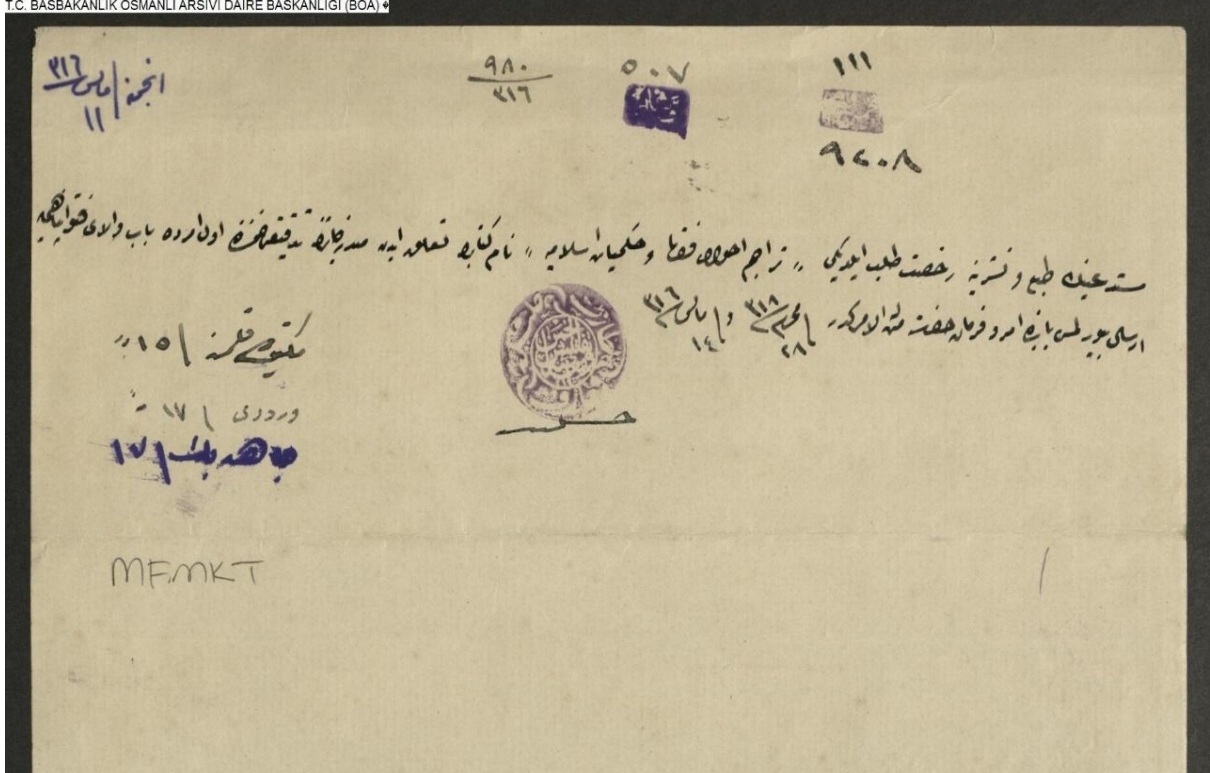
Ekler

Ek-1 :Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın Beyazıt Camii Şerif Medresesi Dersiamlığından Mezun Olduğuna Dair Belge

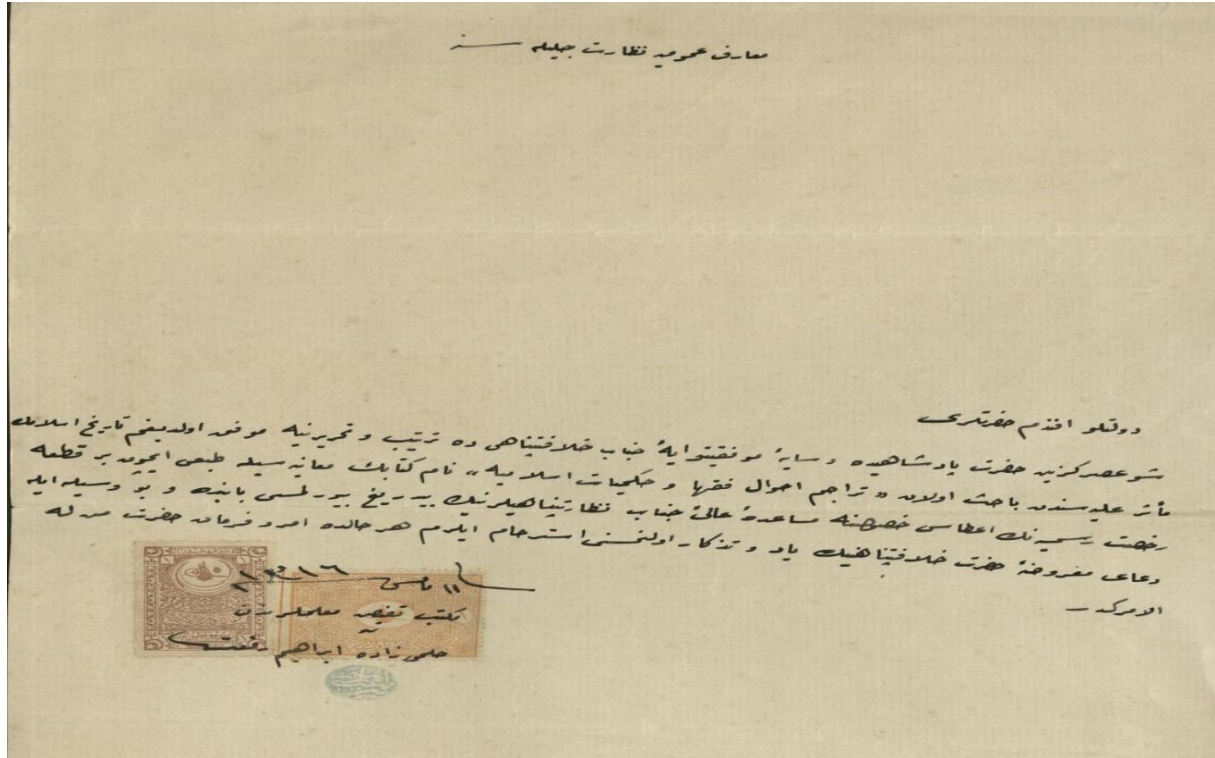

Ek-2 :Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın Teracim-i Ahvâl-i Fukehâ ve Hikemiyyât-ı İslamiyye adlı Eserinin Neşri İçin Ruhsat Talebinde Bulunduğu ve Bu Talebin Fetva Dairesine Gönderildiğine Dair Belge

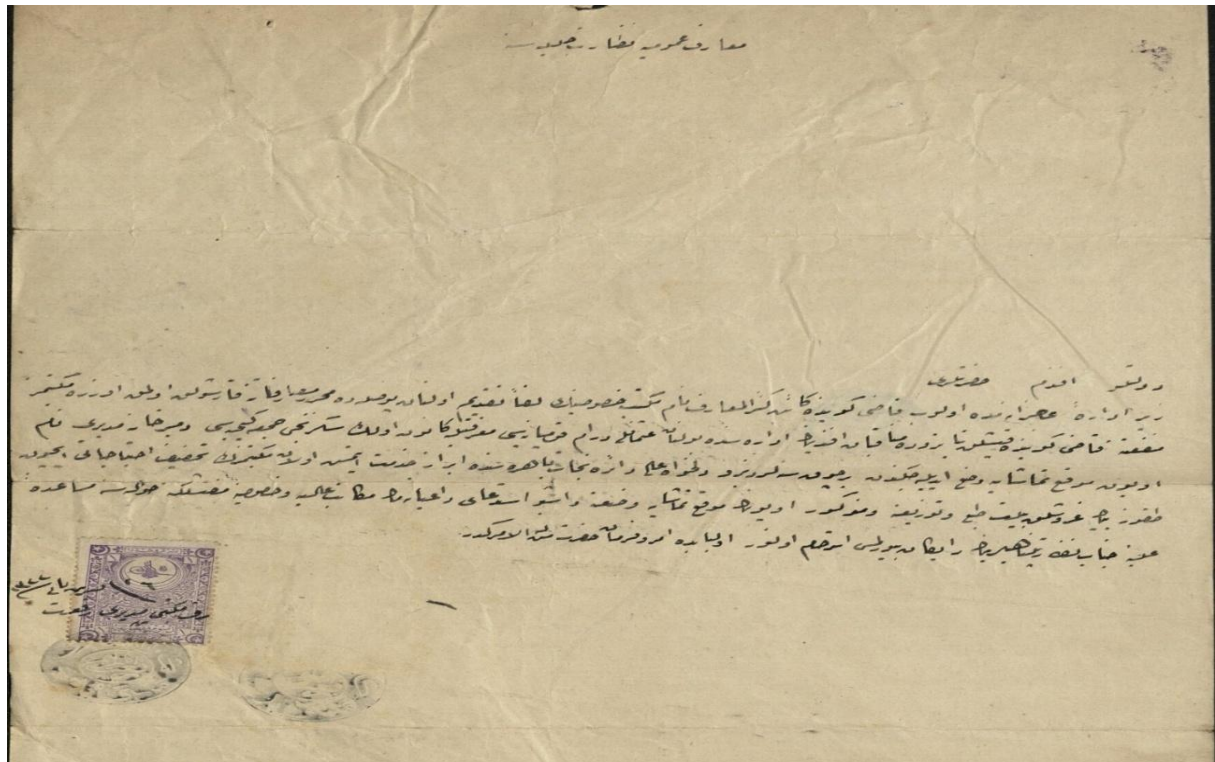
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

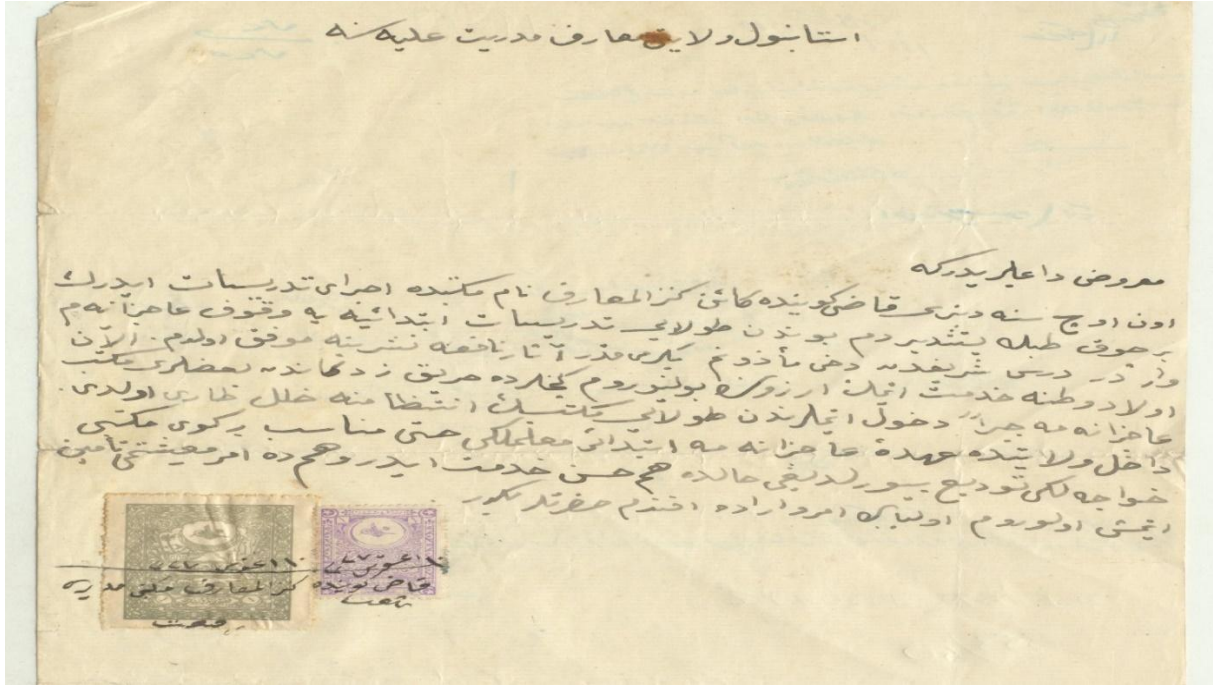
Ek-3. Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın Mekteb-i Tefeyyüz Muallimliğini Yaptığına Dair Belge

Ek-4. Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın Kenzü'l-Maarif Mektebi Müdürlüğüne Dair Belge

Ek-5. Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın İfadeleriyle Kenzü'l-Maarif'in Niteliğini Yitirdiğine ve Maişet Karşılığında Bir İbtidâi Okulda Görev Talep Etmesine Dair Belge

Ek-6. Hilmîzâde İbrahim Rıfat'ın İbtidâi Okuldaki Görev Talebinin İmtihan Uygulamasına Tabi Tutulmasına Dair Belge

